

Sylwia Kozioł

WŁADZA W XVII-WIECZNEJ SAKSONII W ŚWIELE ALLGEMEINES HISTORISCHES LEXIKON

Algemeines historisches Lexikon

Na wstępie należy wspomnieć kilka słów o źródle, na podstawie którego jest napisana ta praca. Jest to *Allgemeines historisches Lexikon*, który powstał na tle przemian w życiu naukowym zachodzących w oświeceniu. Wydanie tej encyklopedii zostało powierzone Thomasowi Fritschowi przez cesarza Karola VI¹. Na początku pierwszego tomu został zamieszczony list, który w imieniu cesarza napisali Carl Schönbar i Franz von Heffener w roku 1723 w Wiedniu². Na podstawie tego listu dowiadujemy się, że T. Fritsch, który był księgarzem w Lipsku, miał wydrukować w alfabetycznym porządku, w formie zwiększającej encyklopedii informacje dotyczące życia i czynów sławnych ludzi.

W leksykonie znajdziemy wiadomości o patriarchach (*Patriarchen*), prorokach (*Propheten*), apostołach (*Apostel*), o założycielach Kościoła (*Vater der ersten Kirchen*), o papieżach (*Päbste*), kardynałach (*Cardinale*), biskupach (*Bischöfte*) i księżach (*Präleten*). Uwzględniono także biografie ludzi świeckich, którzy mieli wpływ na losy świata. Byli to cesarze (*Kaisers*), królowie (*Könige*), elektorzy i książęta (*Ehur und Fürsten*), wielcy władcy (*grosser Herren*) oraz ministrowie (*Minister*). Wspomniano o znanych pisarzach (*berühmten Scribenten*) i artystach (*Künstler*). Zamieszczono dokładne opisy starych szlacheckich rodów oraz opisy cesarstwa (*Keiserthümer*), królestwa (*Königreiche*), księstw (*Fürstenthümer*), państw (*Staaten*), krain (*Landschafften*), wysp (*Iseln*), miast (*Städte*), zamków (*Schlösser*), głównych gór i rzek (*Gebürge und Flüsse*)³.

Powołano się w leksykonie na wiele źródeł i opracowań poruszających tematykę Saksonii. Były to materiały archiwalne zgromadzone przez J. C. Lüniga jako *Das Tuet-sche Reichs-Archiv* w roku 1713. Często cytowano D. Mollerusa, który opatrzył komentarzem tekst kodeksu Augusta (*Praefatio ad constitutionis Augustii*). Z zakresu historii wykorzystano kronikę Bertrama *Chur-Sachsen Chronic*, pracę Müllera *Annales Saxon* oraz Wassenberga *Florus Germanicus*. Autor leksykonu opierał się także na kronice Thietmara i zarysie historii Rzeszy Niemieckiej Gundlingsa (*Abriss zu einer Deutschen Reichs*). Popularne były także prace znanych autorów, takich jak S. Pufendorf. Cytowano tu fragmenty z jego dzieła historycznego *Dzieje Szwecji (De rebus Suecicis)*. Wykorzystano

¹ Karol VI żył w latach 1685-1740, był pretendentem do tronu hiszpańskiego. W latach 1711-1740 cesarz niemiecki i władca krajów monarchii habsburskiej. Zob. *Allgemeines historisches Lexikon*, t. I, Leipzig 1730 (dalej: *Lexikon I*), s. 3.

² *Ibidem*, s. 4.

³ *Ibidem*, s. 2.

także prace słynnego historyka niderlandzkiego H. Grotiusa, który sformułował podstawowe zasady prawa narodów i ogłosił je w księgach *Wolność mórz* (*De mare libero*) i *Trzy księgi o prawie wojny i pokoju* (*De iure belli ac pacis libri tres*). W tematyce łużyckiej autor najczęściej powołuje się na książkę S. Grossera *Lausitzische Merkwürdigkeiten* wydaną w Lipsku w roku 1714 oraz Hoffmanna *Scriptores Rerum Lausaticarum* z roku 1719. Często pojawiają się informacje z pracy Albiniego *Meisnische Land – und Berg Chronika* z lat 1589-1590 i B. Carpzo *Geschichte der Stadt Zittau*. Z czasopism często powoływano się na artykuły z „Unschuldige Nachrichten”.

Noty bibliograficzne, z których korzystano, umieszczone są pod odpowiednimi hasłami. Często występują skróty tytułów i nazwisk autorów, więc trudno rozszyfrować dane dzieło.

Leksykon jest w układzie alfabetycznym. Składa się z czterech tomów. Pierwszy, wydany w 1730 roku, zawiera hasła od litery A do C, drugi, z 1730, od D do J, trzeci z 1731, od K do Q. Ostatni tom pojawił się w 1732 r. Znajdujemy tam hasła od litery R do Z.

W leksykonie znajdują się bardzo obszerne hasła, na kilka stron, np. *Sachsen*, czy *Dreißig-jähriger Krieg* czy opisy rodów szlacheckich takich jak np.: *Schonberg*, *Gersdorf*, *Tuabe*, *Metzradt*. Krótsze, zajmujące jedną stronę, opisują poszczególne osoby (np. *Leuber Beniamin*) i rzeki (*Spre*).

Leksykon napisany jest w języku niemieckim. Rzadko pojawiają się tam rodzajniki określone używane w dzisiejszej mowie i pisowni niemieckiej. Większość rzeczowników pisanych jest małą literą.

Tekst leksykonu został wydrukowany krojem pisma zwanym frakturą. Jest to pismo drukarskie z klasy pism gotyckich⁴. Niemcy stosowali je do wybuchu II wojny światowej, mimo iż świat łaćniński zerwał z nim od czasów humanizmu. Początki pisma używanego w leksykonie datuje się na XVI w. Od roku 1524 w Niemczech ustala się nowy krój, fraktura, której czcionki gotyckie wyróżniają linie ostro łamane oraz zawiłe. Cechą charakterystyczną fraktury jest podobieństwo dużych liter B i V. Odrzucono zdobnictwo i upiększenia liter, zanikają także kontrasty.

Allgemeines historisches Lexikon został wydany w Lipsku, który w owym czasie był liczącym się ośrodkiem naukowym i wydawniczym. Było to miasto światowych targów książki. Powstały tam duże firmy wydawniczo-drukarskie, np. J. G. Breitkopf, K. Ch. Tauchnitz⁵. Niestety trudno natrafić w opracowaniach na wzmiankę o drukarzu T. Fritschu.

Posiadłości saskie w XVII wieku

Saksonia w XVII w. była państwem niemieckim, które rozwijało się bardzo prężnie. Terytorialnie graniczyła z Czechami, Westfalią, Hesją i Polską. Maksymilian I w roku 1512 podzielił Saksonię na dwie krainy zwane Górną i Dolną Saksonią. Górna Saksonia

⁴ Pismo gotyckie wyodrębnia się w XII w. z minuskuły karolińskiej. Istnieje kilka jego rodzajów, jak tekstura, bastarda, kurrent czy szwabacha i fraktura. Zob. J. G r y c z, *Z dziejów techniki książki*, Wrocław 1951, s. 37.

⁵ *Ibidem*, s. 67.

obejmowała elektorat Saksonii, margrafstwo Miśni, landgrafstwo Turyngii oraz klasztor w Miśni, Merseburgu, Naumburgu, w księstwie Coburg, Overfurt, Anhalt, a także opactwo Quedlinburg i grafstwa Mansfeld, Schwarzburg, Stollberg, Wohenstein. Od 1635 do Saksonii należały również Łużyce. Obszarem tym zarządzał kurfirst saski. W skład Dolnej Saksonii wchodziły księstwa (*Herzogthümer*) Braunschweig, Lüneburg, Magdeburg, Brema, Lauenburg, Meklenburg, Holstein (*Fürstthümer*), Calenberg, Schwerin, Halberstadt oraz biskupstwa w Hildesheim i Lubece. Należały tu także grafstwa Wernigeroda i miasta Lubeka, Brema, Hamburg, Nordhausen, Mühlhausen. Władzę nad tym obszarem sprawował król w Prusach (*König in Preussen*) jako ksiązę Magdeburga i Braunschweig⁶. Od 1635 r. do Saksonii należały również Łużyce.

Elektorzy z albertyńskiej linii Wettinów i ich polityka w Saksonii

W XVII-wiecznej Saksonii władzę sprawował elektor z linii albertyńskiej. Należałoby w tym miejscu prześledzić genezę podziału linii saskiej na albertyńską i ernestyńską. Rozdział ten następuje w XV w., kiedy to Fryderyk II pozostawia dwóch synów starszego Ernesta i młodszego Alberta, by razem rządzili. Po 29 latach dochodzi jednak do rozgraniczenia władztwa w roku 1485. Starszy Ernest otrzymuje większą część Turyngii oraz elektorat⁷.

Bardzo skrupulatnie opisano w leksykonie, w porządku alfabetycznym, sześćdziesiąt siedem posiadłości, które należały do Ernesta. Jego potomek wziął udział w wojnie szmalkandzkiej po stronie protestantów przeciw Karolowi V. Po przegranej bitwie pod Mühlbergiem dostał się do niewoli i na mocy ugody w Wittemberdze w roku 1547 musiał na rzecz Maurycego z linii albertyńskiej zrzec się godności elektorskiej oraz większości swoich posiadłości. Właśnie od tego czasu elektorat został przeniesiony na linię albertyńską⁸.

Dzięki informacjom zaczerpniętym z saskiego dzieła można dokładnie odtworzyć historię dynastii Wettinów z linii albertyńskiej. Obszernie opisane są tam rządy wszystkich potomków, losy ich rodzin oraz posiadłości każdego z synów.

Na omawiane czasy przypadają lata panowania następujących pięciu elektorów: Chrystiana II (1591-1611), Jana Jerzego I (1611-1656), Jana Jerzego II (1656-1680), Jana Jerzego III (1680-1691) oraz Jana Jerzego IV (1691-1694). Przez pryzmat ich rządów zostaną ukazane stosunki panujące w Saksonii. Precyzyjnych informacji na ten temat dostarcza *Allgemeines historisches Lexikon*. Należy zaznaczyć, iż bardzo dokładnie zostały tam podane datyienne urodzin i śmierci poszczególnych elektorów, przedstawione zostało po-

⁶ *Sachsen*, [w:] *Allgemeines historisches Lexikon*, t. IV, Leipzig 1732 (dalej: *Lexikon IV*), s. 215.

⁷ Elektorat była to godność, funkcja elektora, któremu przysługiwało prawo obierania cesarza w Rzeszy Niemieckiej. Zob. *Słownik wyrazów obcych PWN*, Warszawa 1980, s. 183.

⁸ Po śmierci Alberta rządy objął jego syn Jerzy Brodaty (1500-1539), lecz zmarł on bez męskiego potomka. Władzę otrzymał jego brat Henryk zwany Pobożnym, który miał dwóch synów, Maurycego i Augusta. Pierwszy z nich otrzymał godność elektorską. Po śmierci obu braci tron przejął Chrystian I, syn Augusta; *Sachsen*, [w:] *Lexikon IV*, s. 217.

chodzenie matki każdego z nich, jej imię i nazwisko oraz dom, z którego się wywodziła. Na podstawie tych informacji można naszkicować drzewo genealogiczne elektorów saskich panujących na Łużycach w omawianym okresie. Pozwala to na jasne przedstawienie związków dynastycznych i chronologiczne uporządkowanie rządów poszczególnych elektorów. Zostanie przeprowadzona analiza informacji dotyczących rządów każdego z elektorów.

W drugiej połowie XVI wieku władzę w kraju obejmuje August (brat Maurycyego). Prowadzi on mądre rządy. Za jego panowania dochodzi do powiększenia obszaru państwa przez nowe nabytki lub przez ustępstwa cesarza.

W XVII stuleciu dwór drezdeński przechodził zmiany, które lokowały go w czołówce dworów europejskich. Było to związane ze zmieniającą się pozycją w Rzeszy elektorów saskich, którzy zdobywali coraz to wyższe godności. Dzięki licznym wewnętrznym reformom zaczęło się rozwijać prężne państwo w XVII-wiecznej Europie. Dwór rozbudowywał się, obrastał w urzędy.

Saksonia wyróżniała się znakomitą organizacją zarządzania (*die Verwalterung*) państwem. Od osiemdziesiątych lat XVI wieku zaczęto przechodzić do kolegialnego systemu urzędowania. Miało to miejsce za panowania Chrystiana I z linii albertyńskiej⁹. Zmiany przeprowadzone w owym czasie były w większości dziełem jego współpracowników, ministrów. Główną rolę odgrywał wśród nich Mikołaj Crell. Był on doradcą elektora, zasiadał w Tajnej Radzie (*Geheim Rathe*). Przejął ster zarządzania państwem i starał się ograniczyć wpływ stanów (*Landestände*) oraz możnych panów (*Landesherren*)¹⁰. Na urzędy zaczęto powoływać ludzi o wysokich kompetencjach, solidnych i pracowitych, nie zaś wyróżniających się znakomitą urodzeniem. W XVII wieku ci właśnie zdolni i pracowici urzędnicy będą rozpowszechniać sławę i siłę ówczesnej Saksonii. Strukturą zwierzchnią nad urzędami w Saksonii była Tajna Rada, w której w większości zasiadała szlachta. Pod koniec XVI w., gdy umiera 31-letni Chrystian I, kurfirstem zostaje w 1691 jego małoletni syn, Chrystian II. Wielki wpływ na wychowanie kurfirsta miał wspomniany wyżej kanclerz Crell. Do roku 1604 ze względu na młody wiek kurfirsta, regencję sprawował książę Fryderyk Wilhelm z linii sasko-altenburskiej¹¹.

Za krótkich rządów Christiana II powraca stary porządek zarządzania państwem. Elektor był łagodnym człowiekiem, określano go przydomkiem *das fromme Herz* („pobożne serce”). Zmarł jako młodzieniec w wieku 28 lat, zostawiając władzę bratu Janowi Jerzemu I.

Pod panowaniem kolejnego kurfirsta saskiego, Jana Jerzego I, prowadzone były usilne zabiegi dyplomatyczne, mające na celu zawładnięcie Łużycami. Przejście Łużyc pod panowanie saskie odbywało się etapami i dokonano się w czasie trwania wojny trzydziestoletniej. Jan Jerzy I opowiedział się po stronie cesarza Ferdynanda II i pomógł mu opanować Czechy, Śląsk i Łużyce. W zamian za pomoc wojskową i poniesione koszty cesarz obiecał oddać mu Łużyce w zastaw hipoteczny. W roku 1621 doszło do zawarcia tzw. akordu drezdeńskiego. Był to układ między kurfirstem saskim a stanami łużyckimi,

⁹ R. Köttschke, H. Kretschmar, *Sächsische Geschichte*, Dresden 1935, s. 37.

¹⁰ *Ibidem*, s. 38.

¹¹ *Sachsen*, [w:] *Lexikon* IV, s. 216.

który przypieczętował przejście Łużyc. Ostateczne uregulowanie sprawy władania Łużycami określono w roku 1635 po pokoju w Pradze; elektor saski otrzymuje wówczas ten kraj w dziedziczne posiadanie.

Zawierał on także wiele umów i układów z różnymi uczestnikami wojny trzydziestoletniej. Sprzymierzył się z Habsburgami, których opuścił, by zawrzeć sojusz za Szwedami, a po pięciu latach znowu przyłączył się do cesarza.

Jan Jerzy I pozostawił testament, zgodnie z którym następcom został najstarszy syn. Zasiadał on na tronie Saksonii i Łużyc jako Jan Jerzy II. Trzem pozostałym synom, Chrystianowi, Augustowi i Maurycemu nadał obszary, które miały dać im podstawy utrzymania na wysokim poziomie. Christian zapoczątkował istnienie bocznej linii Wettinów, czyli linii sasko-merseburskiej (*merseburgische Line*)¹². W testamencie ojciec zapisał mu cały obszar Dolnych Łużyc. Członkowie tego rodu będą tam władać od 1657 do 1738 roku, czyli do wygaśnięcia linii. Chrystian został margrabią Dolnych Łużyc i był niezależny od elektora saskiego w kwestiach wojska i polityki zagranicznej. Prowadził on na podległym obszarze politykę w duchu absolutyzmu.

Kolejny syn Jana Jerzego I August zostałznaczony na administratora Magdeburga¹³. Najmłodszy syn Maurycy, który także założył boczną linię Wettinów, otrzymał ziemię w okolicy Lipska (Zeitz). Oprócz nadań ziemi dla synów, leksykon przytacza pozostałe zasady i postanowienia testamentu. Wyliczone zostały ziemie będące cesarskimi i królewskimi lennami, które pozostawały w nierozdzielnej więzi z Saksonią¹⁴. Wspomniane zostały kopalnie znajdujące się na tych obszarach. Poruszono także sprawy kamery sądowej (*Cammergerichts*), podatków (*Steuer*), przedstawicielstw zagranicznych oraz poselstw (*Gesandtschaften*)¹⁵. Jan Jerzy I wspomina również o konsystorzach (*Consistorium*), czyli o organach kościoła w krajach protestanckich, które były podporządkowane władzy państwowej. W leksykonie znajduje się także wzmianka o uniwersytecie w Lipsku i o sądzie dworskim; na koniec wymieniono tytułaturę i herby¹⁶.

Fragment w leksykonie dotyczący testamentu pozostawionego przez pierwszego elektora saskiego, który władał Łużycami, jest bardzo ciekawy. Dowiadujemy się z niego o ziemiach dziedzicznych (*Erb*) należących do Saksonii oraz o polityce wewnętrznej tego kraju, wliczono też posiadłości oraz godności, które otrzymali synowie Jana Jerzego I.

Za panowania tego elektora Saksonia umocniła się w Europie, ale także rozwinęła się pod względem kulturalnym. Sprowadzono w roku 1615 do kapeli dworskiej Henryka Schütza, kompozytora uznanego za twórcę opery niemieckiej. Do Drezna przybyło wielu słynnych architektów. Zakupywano liczne dzieła sztuki, organizowano łowy, przedstawienia teatralne słynne niemal w całej Europie. W XVII wieku było to miasto niemal wzorowo urządzone i zbudowane z wielką dbałością.

¹² *Ibidem*, s. 217.

¹³ *Ibidem*, s. 217. Magdeburg po śmierci Jana Jerzego I przechodzi pod panowanie Brandenburgii (1680).

¹⁴ Johannes Georgius I, [w:] *Allgemeines historisches Lexikon*, t. II, Leipzig 1730 (dalej *Lexikon* II), s. 1057.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*.

Jan Jerzy I przewodniczył od 1653 r. protestantom w utworzonym w sejmie Rzeszy kolegium elektorskim. Był także najwyższym marszałkiem Rzeszy i w razie śmierci cesarza miał razem z elektorem Palatynatu objąć wikariat, czyli urząd zarządcy państwa na terytorium Rzeszy z władzą najwyższego sędziego i prawem nadawania tytułów baronów i hrabiów¹⁷.

Z biegiem czasu terytoria przekazane młodszym synom przekształciły się w małe państewka, zachowując pewne odrębności od władzy centralnej, czyli elektora. Tylko wysiłki Jana Jerzego II zapobiegały groźbie rozpadu Saksonii na pięć państewek. Ceną za to było ograniczenie zwierzchniej władzy elektorskiej na rzecz stanów. Po długotrwałych sporach z braćmi o uszczuplone dziedzictwo Jan Jerzy II zawarł z nimi umowę. Doprowadził do kompromisu na uroczystym zjeździe w roku 1678¹⁸. Dzięki temu odzyskał wpływ na rządy we wszystkich ziemiach należących do Saksonii. Wysiłki kurfirsta zmierzały również w kierunku uregulowania sporów z sąsiadami.

W roku 1667 zawarto konwencję menniczą z Brandenburgią w klasztorze Zinna¹⁹. Cztery lata później, w roku 1671 podpisany został traktat o dziedziczeniu z Juliuszem Franciszkiem, księciem sasko-lauenburskim, dotyczący ziem łużyckich i lauenburskich²⁰. Źródło nasze podaje informacje o aliansie obronnym (*defensiv aliance*) zawartym w roku 1672 z Brandenburgią²¹.

Opierając się na tych wiadomościach, można stwierdzić, iż ten elektor poprzez zabiegi dyplomatyczne, zawieranie przymierzy i umów starał się utrzymać w jedności swoje państwo i jednocześnie pragnął zaprowadzić dobre stosunki z sąsiadami. W czasie jego rządów został zaprojektowany przez Klengla największy w Europie budynek teatralny.

Użyte w leksykonie słownictwo opisujące Jana Jerzego II świadczy o tym, iż autor nastawiony był do niego bardzo przychylnie. Świadczą o tym często powtarzane wyrazy opisujące jego czyny oraz postać jako *preiswürdig* (czyli „chwalebny, godny pochwały”) oraz *fruchtbringend* („chwalebne czyny”).

Rozpatrując pod kątem słownictwa użytego w leksykonie kolejną postać, elektora saskiego Jana Jerzego III, dowiadujemy się, że był on odważnym, śmiałym i walecznym żołnierzem. Czytamy, że już od dzieciństwa przyzwyczajany był do zadań rycerskich. Szczególne zamiłowanie wykazywał do myślistwa i w 1661 roku cesarz ogłosił go Wielkim Łowczym Rzeszy (*Reich-Jägermeister*)²².

Zanim objął władzę, ojciec mianował go w roku 1672 wójtem krajowym na Łużycach²³. Zostawił mu tam rezydencję – zamek w Budziszynie. Powierzenie tej funkcji miało go przygotować do sprawowania rządów w całym elektoracie. Młody następca tronu nie poprzestał w tym czasie na rządach wewnętrznych na Łużycach. Uczestniczył w wy-

¹⁷ J. Staszewski, *August II*, Wrocław, 1998, s. 16.

¹⁸ *Johannes Georgius II*, [w:] *Lexikon II*, s. 1057.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ „Johann Georg II mit Herzog Julio Francisco (Sachsen-Lauenburg) erb – Verbrüderung gemacht” – zob. *Sachsen*, [w:] *Lexikon IV*, s. 217.

²¹ *Ibidem*, s. 217.

²² *Johannes Georgius III*, [w:] *Lexikon II*, s. 1057.

²³ *Ibidem*.

prawach wojennych przeciw Francji. Z oddziałem 6 tysięcy Sasów stoczył bitwę nad Renem, z której ledwo ocalał²⁴.

Rozpatrując sprawy związane z polityką zagraniczną Saksonii, należy pamiętać o sytuacji w Europie. Lata 1673-1674 to czas powstania wielkiej koalicji antyfrancuskiej. Przystąpiło do niej wiele księstw niemieckich (także Saksonia) oraz Dania. Przyczyną tego była obawa przed wzrastającą potęgą i zaborczością Francji, która jednak nie ugięła się pod naporem koalicji. Koalicja wkrótce zaczęła ponosić porażki, a po rokowaniach i pokoju w Nimwegen Francja odniosła sukces²⁵. Pokonała Hiszpanię i Danię, a co ważniejsze dawni wrogowie – Fryderyk Wilhelm i saski elektor Jan Jerzy II – sprzymierzyli się z Ludwikiem XIV przez zawarcie tajnego układu w roku 1679. Kurfirst saski zdecydował się na ten akt, mając na uwadze utworzenie w Rzeszy „trzeciej partii”, która chciała niezależności politycznej od Wiednia²⁶. Miałoby to pewne szanse, gdyby udało się państwu pertraktującym w tej sprawie wyzbyć się partykularnych interesów. Należało także uznać jeden z krajów za przywódcę, co w owym czasie było raczej niemożliwe do osiągnięcia. Za panowania Jan Jerzego III Saksonia, która podejmowała liczne próby rokowań z Francją, powróciła w latach osiemdziesiątych do przymierza z cesarzem.

W naszym źródle została umieszczona wzmianka o układzie elektora saskiego z cesarzem Leopoldem I. Na jego mocy Sasi w 1683 roku udzielili pomocy oblężonemu przez Turków Wiedniowi. Elektor saski do obrony Wiednia wystawił armię liczącą 11 400 ludzi²⁷. Po wielkim zwycięstwie nad Turkami zawiązała się w Linzu koalicja antyturecka zwana świętą ligą (1684 r.). W jej skład wchodziły Austria, Polska, Kuria Rzymska oraz Wenecja; później przystąpiła również Rosja. W tych międzynarodowych wydarzeniach brała udział także Saksonia.

Jan Jerzy III odbył podróż do Wenecji i w roku 1684 zawarł tam umowę, na mocy której trzy tysiące Sasów walczyło w Morei przeciw Turkom. W leksykonie jest poświadczony jego udział wraz z pięćciotysięcznym wojskiem w zdobyciu Budy z rąk Turków. Wojska saskie pomagały cesarzowi w rozgromieniu potęgi tureckiej.

Jan Jerzy III pod koniec życia wziął udział w kolejnej kampanii przeciw Francji. W roku 1691 zostało mu powierzone dowództwo (*Obercommando*) nad całą armią Rzeszy (*über die ganze Reich Armee*)²⁸. Nie dane mu było jednak długo dowodzić wojskami Rzeszy – zachorował podczas kampanii i zmarł 12 września 1691 roku.

Jan Jerzy III przez całe życie angażował się w politykę międzynarodową, wysyłał swoje wojska, by walczyły w różnych zakątkach Europy. Za jego rządów rozpoczęto także ważne reformy wewnątrz państwa. Zmiany ustrojowe zmierzały do utworzenia w Saksonii państwa scentralizowanego. Pamiętać należy, że w wieku XVII monarchia absolutna była najczęstszą formą ustroju w państwach europejskich. Wpłynęły na to różnorodne przyczyny. W sferze gospodarczej mieszczaństwo było zainteresowane utworzeniem silnego państwa, aby zagwarantowało ono ład i porządek, zlikwidowało partykularyzmy,

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ Z. W ó j c i k, *Historia powszechna. Wiek XVI-XVII*, Warszawa 1995, s. 510.

²⁶ J. S t a s z e w s k i, *op. cit.*, s. 15.

²⁷ *Ibidem*, s. 16.

²⁸ *Johannes Georgius III*, [w:] *Lexikon II*, s. 1057.

przyniosło unifikację prawa, konieczną do umacniania się kapitalistycznej gospodarki. Umożliwiłyby to zarazem polityczny awans mieszczaństwa. Władca absolutny mógł stać w roli rozjemcy, arbitra między klasami i starał się zachować równowagę między nimi przez ograniczenie wpływów arystokracji i bogatej szlachty.

Wpłynęły na to również stosunki na arenie międzynarodowej. Wiek XVII to okres licznych wojen i najazdów. Wymagało to utrzymania silnych armii i pociągało umocnienie systemów biurokratycznych, zmuszało do aktywizacji i interwencji w gospodarce²⁹.

Konflikty wewnętrzne i zniszczenia wojenne sprzyjały absolutyzmowi monarchy. On wśród zamętu i anarchii symbolizował pokój i bezpieczeństwo. Do wszystkich aspektów przemawiających za wprowadzeniem monarchii absolutnej należy dodać specyficzne tło wewnętrznych stosunków w Saksonii. Barierą, którą należało pokonać, było rozczłonkowanie przywilejów dla osób, grup społecznych, miast. Elektor nie mógł bez przyzwolenia stanów podejmować decyzji prawnych w wielu kwestiach (np. religijnych) pod groźbą niewyrażenia zgody przez stany na żądanie ustanowienia podatków niezbędnych do utrzymania wojska lub dworu. Tworzenie nowoczesnego państwa musiało polegać na omijaniu przywilejów. Należało podporządkować wszystkie części składowe tj. (terytoria posiadające własne zgromadzenia stanowe) jednolitym prawom, instytucjom i urzędom centralnym. Był to proces bardzo skomplikowany, gdyż przedstawicielstwa stanowe, także łączyckie, nie chciały się podporządkować dążeniom elektora do przejścia władzy. Powodem sprzeciwu był fakt, że wzrost władzy panującego musiał się dokonać kosztem osłabienia autonomii stanów.

Jan Jerzy III realizował jednak to długofalowe zamierzenie i pieczę nad nim powierzył Janowi Adamowi Schöningowi, którego sprowadził ze służby brandenburskiej. Uczestniczył on w absolutystycznych poczynaniach Wielkiego Elektora, mimo to miał on odmienny pogląd na drogę prowadzącą do celu³⁰. Jego koncepcje były liberalniejsze; w Saksonii miała panować tolerancja religijna i gospodarka rozwijająca się na zasadach merkantylistycznych, a podatki powinny być gruntownie zreformowane. Cała ta koncepcja realizowana była również za panowania następców, czyli Jana Jerzego IV i Augusta II.

Za rządów Jana Jerzego III w Saksonii rozpoczęte zostały ważne reformy wewnątrz państwa. Oprócz zapoczątkowania zmian ustrojowych w duchu absolutyzmu elektor wprowadził wyraźny postęp w sprawach wojskowych. Ustanowił specjalny podatek na wojsko, dzięki czemu powstała stała armia saska w 1682 roku³¹.

Oceniając panowanie Jana Jerzego III, należy pamiętać o jego zasługach wewnątrz państwa, dążeniach do reformy ustroju oraz wojska. Podkreślić trzeba też jego działalność dyplomatyczną i wojskową. Właśnie za jego rządów dwór drezdeński stał się centrum nie tylko politycznym, lecz przede wszystkim kulturalnym. W owym czasie do służby zostali przyjęci wybitni artyści, którzy rozślawili Drezno na całą Europę: Mateusz Daniel Pöppelman – słynny architekt, Baltazar Permoser – rzeźbiarz, Wolf Kasper Klenzel – projektant budynku teatralnego, Krzysztof Wackerbarth – współtwórca programu artystycznego.

²⁹ H. Olszewski, *Historia doktryn politycznych i prawnych*, Warszawa 1978, s. 131.

³⁰ J. Staszewski, *op. cit.*, s. 15.

³¹ *Ibidem*, s. 14.

Politykę ojca kontynuował Jan Jerzy IV, który objął władzę w roku 1691 jako syn pierworodny (*primogenitus*). Jego przewaga nad bratem Fryderykiem Augustem wynikała nie tylko z wieku, ale i z uzyskanego od króla duńskiego Fryderyka III, który był jego dziadkiem ze strony matki, tytułu dziedzica Danii i Norwegii wraz z zapewnieniem prawa sukcesji w obu tych państwach³². Młody elektor wprowadzał energicznie reformy wewnętrzne, które zmierzały do wzmocnienia uprawnień władcy. Zaniepokoiło to stany i uaktywniło opozycję. Na jej czele stał marszałek dworu von Haugwitz i August Fryderyk von Pflugk. Mimo to rozpoczęła się wymiana aparatu władzy, faworyzowano ludzi pochodzenia mieszczańskiego, na dworze pojawiło się wielu cudzoziemców.

W polityce zagranicznej kurfirst dążył do sojuszu z Brandenburgią. Dla umocnienia tego związku doszło do małżeństwa Jana Jerzego IV z Eleonorą Erdmuntą Luizą von Ansbach³³. Było to małżeństwo nieudane, gdyż elektor miał skłonność do młodziutkiej Magdaleny Sybilli von Neitschütz.

Nasze źródło podaje na temat tego elektora tylko ogólną informację. Jeżeli chodzi o ocenę krótkich rządów Jana Jerzego IV, należy zaznaczyć, że późniejsza historiografia w XIX wieku osądza tę postać bardzo negatywnie. Zarzucano mu, że doznana w młodości kontuzja głowy rzutowała na jego sprawność intelektualną. Krytykowano także romans z Sybillą, której matka wtrącała się w rządy i doprowadziła prawie do rewolty poddanych³⁴. Nie doceniono jego wysiłków, które doprowadzić miały do wzmocnienia państwa.

Tak przedstawione zostały losy oraz panowanie elektorów saskich, którzy byli zarazem margrabiami na Łużycach. W zarysie ukazana została ich polityka wewnętrzna i zewnętrzna. Dla pełnego obrazu należałoby w tym miejscu krótko scharakteryzować prerogatywy i godności, które posiadali elektorzy sascy w Rzeszy w XVII wieku. Owe funkcje stawały Saksonię w uprzywilejowanej pozycji i jak podaje leksykon, było to *unterschiedene hohe jura*³⁵. Na mocy Złotej Bulli z 1356 roku kurfirst saski był jednym z czterech elektorów świeckich wybierających króla niemieckiego, który miał zostać cesarzem³⁶. Była to godność dziedziczna w linii męskiej według zasad primogenitury.

Władcy sascy posiadali zaszczyt piastowania *reich vicariat*, tj. godności wikariusza Rzeszy Niemieckiej. W razie śmierci cesarza podczas bezkrólewia sprawowali oni najwyższą władzę przez objęcie urzędu zarządcy państwa (*caesare vacante*). Tę funkcję objął Jan Jerzy II w roku 1657, po śmierci Ferdynanda III. Przyczynił się on również do wyboru nowego cesarza Leopolda³⁷. Miał także prawo powoływania najwyższego Sądu Rzeszy. Od roku 1653 kurfirst saski sprawował przewodnictwo w sejmie wśród protestantów (*directorium corporis evangelicorum*)³⁸. Była to funkcja przywódcy politycznego wszystkich protestantów niemieckich; piastował ją elektor do roku 1718, kiedy to na skutek przejścia na katolicyzm syna Augusta II, Fryderyka Augusta, musiał on zrezygnować z tej

³² Johannes Georgius IV, [w:] *Lexikon* II, s. 1057.

³³ *Ibidem*.

³⁴ J. Staszewski, *op. cit.*, s. 31.

³⁵ Sachsen, [w:] *Lexikon* IV, s. 217.

³⁶ A. Szczaniecki, *Powszechna historia państwa i prawa*, Warszawa, s. 158.

³⁷ Johannes Georgius II, [w:] *Lexikon* II, s. 1057.

³⁸ *Ibidem*, s. 1057.

godności. Elektor saski posiadał tytuły najwyższego marszałka Rzeszy oraz Wielkiego Łowczego; miał również prawo nadawania tytułów baronów i hrabiów. Przedstawione zaszczyty i prerogatywy były więc bardzo rozległe i ważne. Stawiały one elektorów saskich w XVII wieku na czele państw niemieckich obok cesarza.

Sylvia Koziol

MACHTVERHÄLTNISSE IM SACHSEN IM 17. JAHRHUNDERT IM ALLGEMEINEN HISTORISCHEN LEXIKON

Zusammenfassung

Das *Allgemeine historische Lexikon* entstand zu Beginn des 18. Jahrhunderts und besteht aus vier Bänden. Darin stehen Informationen über das Leben von Patriarchen, Königen, Kaisern, berühmten Autoren, Künstlern und bekannten Adelsfamilien. Daneben sind auch Angaben über Kaisertümer, Königreiche, Fürstentümer, Staaten, Inseln, Städte, Flüsse und Gebirge zu finden.

Im 16. Jahrhundert wurde Christian I. zum sächsischen Kurfürsten gewählt. Er war verhältnismäßig begabt, jedoch ziemlich faul und es fehlte ihm an Arbeitsfreude. Die für seine Regierungsperiode charakteristische, scharfe politische Haltung war ein Resultat der Aktivität seines ersten Ministers. Nachdem er im Jahre 1591 gestorben war, übernahm die Macht sein Sohn, Christian II., der als „frommes Herz“ genannt wurde. Weil er kaum energisch war, übernahm Nicolaus Crell die eigentliche politische Leitung. Als Christian II. 1611 ohne Nachkommen gestorben war, folgte ihm auf dem Thron sein Bruder Johannes Georgius I. Kraft des Prager Friedens vom 30.05.1635 gelang die Oberlausitz unter die erbliche Herrschaft der Wettiner, weil Johannes Georgius I. diese Provinz als Lehengebiet erhielt. Die Bestimmungen des Prager Friedens garantierten den Oberlausitzern, dass ihre Rechte, Privilegien sowie Freiheiten unverändert bleiben.

Johannes Georgius II. wurde 1613 in Dresden geboren. Als ältester Sohn trat und Kurfürst trat er die kurfürstliche Regierung an. Im Jahre 1671 schloss er mit Julio Francisco von Sachsen-Lauenburg einen Erbvertrag über Lausitzer und Lauenburger Gebiete. 1672 trat er mit Brandenburg eine *off und defensiv alianace* ein. Er starb 1680.

Der 1647 geborene Johannes Georgius III. wurde zu seinem Nachfolger. In seiner Regierungszeit fand die Schlacht bei Wien mit Türken statt. Als seine Kurfürstenposition bereits sicher war, begann er mit einer Staatsreform, und zwar mit der Militärreform. Er hatte zwei Söhne: Johannes Georgius IV. (geb. 1668, übernahm die Regierung als *primogenitus*, frühzeitig gestorben im Jahre 1694) und Fridericus Augustus.